

С.В. Ситнік

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Педагогічна взаємодія необхідна для досягнення мети педагогічної діяльності. Серед головних цілей можна виділити підвищення рівня навчання і виховання учнів та професійного, особистісного зростання педагога. Успіх педагогічної взаємодії залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх умов. Однією з важливих умов є компетентність учителя. Наукова проблема дослідження визначається необхідністю уточнення поняття "компетентність", її видів у контексті педагогічної діяльності, а також характеру впливу компетентності на педагогічну взаємодію.

Дана проблематика представлена в психолого-педагогічних дослідженнях різних авторів. Зокрема, питання компетентності досліджували А.К.Маркова, Н.В.Кузьміна, Дж.Равен та ін. Розглядалися проблеми педагогічного спілкування (О.О.Леонтьєв, І.О.Зимня, В.А.Кан-Калік, І.І.Риданова), міжособистісних стосунків у педагогічному колективі (А.О.Реан, Я.Л. Коломінський, Є.І. Рогов). Разом з тим питання взаємозв'язку комунікативної компетентності і педагогічної взаємодії представлені в спеціальній літературі фрагментарно. Це зумовило мету нашого дослідження, яка полягає у вивченні ролі комунікативної компетентності в педагогічній взаємодії.

Завдання дослідження полягали в тому, щоб: а) дослідити зміст, види компетентності особистості; б) розкрити зміст поняття «педагогічна взаємодія» та її складових частин; в) емпірично виявити особливості взаємозв'язку комунікативної компетентності і педагогічної взаємодії в навчально-виховному процесі.

Методами дослідження були: аналіз спеціальної літератури, спостереження, тестування. Зокрема, використовувалися психодіагностичні методики: тест-опитувальник оцінки рівня товарищескості учителя (В.Ф.Ряховський); методика оцінки стиля комунікативної діяльності вчителя (О.О.Леонтьєв); методика діагностики емпатичних тенденцій особистості (М.І.Юсупов). Під час аналізу результатів дослідження застосовувався статистичний метод лінійної кореляції Пірсона. Дослідження проводилось на базі Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського (вибірку дослідження склали 15 викладачів та 25 студентів).

Результати згідно з першим завданням нашого дослідження наступні. У психології загальноприйнятим є погляд, відповідно до якого поняття «компетентність» включає знання, уміння,

навички, а також способи виконання діяльності (О.П. Журавльов, Н.Ф. Тализіна, О.І. Щербаков та ін.).

Водночас є такі поняття як компетентність, професійна компетентність, управлінська компетентність. Серед дослідників немає єдиної думки щодо природи й змісту компетентності людини в тій або іншій сфері професійної діяльності. Аналіз і узагальнення досліджень проблеми компетентності дозволили визначити позиції різних авторів.

Так, А.К.Маркова (1996) розглядає компетентність як індивідуальну характеристику ступеня відповідності до вимог професії, що дозволяє діяти самостійно й відповідально, виконувати певні трудові функції. А.О.Реан і Я.Л. Коломінський (2000) розрізняють поняття компетентності (система знань) та професійного рівня (ступінь сформованості вмінь і навичок).

Інші дослідники в поняття компетентності включають крім загальної сукупності знань, ще й знання можливих наслідків конкретного способу впливу, тобто досвід практичного використання тих чи інших методів керівництва.

Інший підхід до розуміння компетентності спостерігається в зарубіжній науковій літературі (П. Вейл, М.Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоурі). Компетентність представляється інтегральним поняттям, у якому можуть бути виділені кілька рівнів: а) здібність до інтеграції знань і навичок і їхньому використанню в умовах швидко мінливих вимог зовнішнього середовища; б) концептуальна компетентність; в) компетентність в емоційній сфері, у сфері сприйняття; г) компетентність в окремих видах діяльності.

У концепції Дж. Равена (1999) компетентність розглядається як сукупність знань, умінь і здібностей, які виявляються в особистісно значущій для суб'єкта діяльності. При цьому передбачається, що найбільш важливу роль при визначенні компетентності грає саме цінність діяльності для суб'єкта. Для її оцінки передбачається спочатку вимірювати цінність діяльності й лише потім – сукупність внутрішніх засобів, за допомогою яких суб'єкт досягає певного результату в даній діяльності.

На думку Е.М.Огарьова, компетентність – це оцінна категорія. Вона характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності в системі суспільної праці. Вона припускає: а) глибоке розуміння суті виконуваних завдань і проблем; б)

добре знання досвіду, наявного в даній галузі, активне оволодіння його кращими досягненнями; в) уміння вибирати засоби і способи дії, адекватні конкретним обставинам місця й часу; г) почуття відповідальності за досягнуті результати; д) здатність учитися на помилках і вносити корективи в процес досягнення цілей.

«Компетентність» включає знання, уміння, навички, а також способи здійснення діяльності (О.П.Журавльов, Н.Ф.Тализіна, О.І.Щербаков).

Компетенція включає сукупність взаємозалежних якостей особистості, що задаються стосовно певного кола предметів і процесів, необхідних для якісної продуктивної діяльності стосовно них.

У теорії педагогічної освіти поняття «професійна компетентність» позначає сукупність професійно обумовлених вимог до вчителя й уживається з такими термінами, як «кваліфікаційна характеристика», «професіограма особистості», «професійна готовність», «професіоналізм» (Є.І.Рогов, Н.В.Кузьміна, О.М. Шиян та ін.).

В.О.Сластьонін вважає, що під педагогічною компетентністю вчителя можна розуміти єдність теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності.

Найбільш близькими між собою є поняття «готовність» і «компетентність», але не тотожні. Якщо готовність є характеристика потенційного стану, що дозволяє вчителю вийти в професійне співтовариство й розвиватись у професійному відношенні, то компетентність може виявитись тільки в реальній діяльності, втілюючись із внутрішнього в зовнішнє.

Таким чином, під компетенцією в загальному значенні розуміють особисті можливості посадової особи, її кваліфікацію (знання, досвід), що дозволяють брати участь у розробці певного кола рішень або вирішувати самому завдяки наявності в неї певних знань, навичок.

Отже, професійно-педагогічна компетентність – це узагальнене особистісне утворення, що включає в себе високий рівень теоретико-методологічної, психолого-педагогічної, методичної й практичної підготовки, засіб рішення педагогічних завдань і критерії становлення педагога-професіонала.

Важливим аспектом професійної компетентності вчителя є здатність до спілкування, що, у свою чергу, виражається в його комунікативній компетентності. За своїм змістом комунікативна компетентність представлена вміннями, здібностями встановлювати контакт із іншими людьми й підтримувати його (Ю.М. Жуков, Л.А. Петровський, П.В. Растяжников і ін.). Зокрема до таких умінь Г.М. Андрєєва відносить уміння міжособистісної комунікації, міжособистісної взаємодії й міжособистісного сприйняття.

Таким чином, дослідники визначають

комунікативну компетентність як систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови комунікативного впливу в певному колі ситуації міжособистісних контактів.

Комунікативна компетентність є серцевиною професіоналізму вчителя, тому що спілкування з дітьми складає сутність педагогічної діяльності. Вона має складну структуру, що обіймає систему наукових знань і практичних умінь та навичок.

Комунікативні навички педагога найбільш повно описані О.О.Леонтьєвим. Автор пропонує об'єднати їх в уміння: 1) органічно і послідовно діяти в присутності інших людей; 2) керувати процесами взаємодії; 3) бути терплячим, без напруження і нервозності реагувати на прояви особистості учнів; 4) знімати напругу і керувати своїм настроєм; 5) створювати собі добрий настрій.

На думку В.Г.Казанської, до цього можна додати наступні вміння: 1) передбачувати появу психологічних бар'єрів та їх подолання учнями; 2) бачити себе з позиції учнів; 3) вести навчальний діалог за допомогою запитань, що викликає дискусію; 4) визначати тип включення учня в діалозі; 5) реалізовувати ролі радника, друга, партнера на уроках з різними учнями; 6) включатись в розв'язання особистісних проблем школярів, не вдаючись до диктату; 7) вступати в контакт, реалізовувати і завершувати його.

Важливим принципом педагогічного спілкування є повага до чужої думки. У зв'язку з цим одним з професійно-важливих якостей учителя є емпатія, яка виявляється у спроможності розуміти і відчувати іншу людину. Без емпатії стає неможливим емоційне виховання, виховання почуттів. Педагогічний метод, що передбачає більш широке використання емпатії у спілкуванні з учнями, називається утепленням відносин. При цьому педагогу потрібно враховувати вплив своїх рішень, дій не тільки на поведінку і діяльність, але і на настрій своїх учнів. Пояснюючі свої рішення, учитель може посилатися в тому числі й на емоційні фактори. При цьому важливо не суперечити самому собі.

Взаємодія вчителя з учнями – один з найважливіших шляхів виховного впливу дорослих. У вітчизняній науці питання навчальної взаємодії розглядалися у руслі ідей стосовно загальних проблем освіти (К.Д. Ушинський, Л.І.Новікова, А.В.Мудрик та ін.), в рамках уявлень про соціальну перцепцію (О.О. Бодальов, М.М.Обозов, В.М.Панферов та ін.), у контексті педагогічного спілкування та безпосередньо педагогічної взаємодії (А.О.Реан, Я.Л. Коломінський, Л.К. Велитченко).

Педагогічна взаємодія є взаємозалежний процес обміну впливами різного роду між його учасниками, який призводить до розвитку пізнавальної діяльності, інтелекту, емоцій, уяви, до формування й удосконалювання соціально значущих якостей особистості його учасників. Вплив розглядається як

цілеспрямований процес руху інформації від одного учасника спілкування до іншого.

Будь-яка взаємодія людей між собою має на увазі спілкування й спільну діяльність. Процес педагогічної взаємодії також складається із двох складових частин: педагогічного спілкування й спільної діяльності педагогічного змісту.

Учитель загалом достатньо підготовлений до організації і підтримки взаємостосунків з учнями. Проте на практиці взаємостосунки вчителя з учнями складаються не завжди оптимально. Багато в чому це залежить від стилю керівництва педагога, тобто від характерної манери і способів виконання вихователем тих функцій, з яких складається його взаємодія з учнями.

Специфіка педагогічного спілкування обумовлена різними соціально-рольовими і функціональними позиціями його суб'єктів. У процесі педагогічного спілкування учитель здійснює соціально-рольові і функціональні обов'язки стосовно керівництва процесом навчання і виховання. Стиль спілкування і керівництва в значній мірі визначає ефективність навчання і виховання, а також особливості розвитку особистості і формування міжособистісних взаємин у навчальній групі.

Розглянемо деякі стилі спілкування вчителя з учнями. При авторитарному стилі відмічається тенденція до жорсткого керування та контролю, який виражається в тому, що вчитель часто вдається до наказного тону, робить суворі зауваження. Авторитарний учитель не тільки визначає загальні цілі роботи, але й указує на засоби виконання завдання, хто з ким буде працювати тощо. Крім того авторитарний учитель суб'єктивно оцінює успіхи учнів, висловлює зауваження, не стільки з приводу самого завдання, скільки стосовно особистості виконавців.

Щодо демократичного стилю, то в цьому випадку в першу чергу оцінюються факти, а не особистість. При демократичному стилі група приймає активну участь в обговоренні всього ходу запланованої роботи та її організації. В результаті у школярів зростає впевненість у своїх силах, стимулюється самокерування. Одночасно зі збільшенням ініціативи зростають товариськість і щирість в особистісних взаємовідносинах.

Головною особливістю ліберального стилю є самоусунення учителя з навчально-виховного процесу, зняття з себе відповідальності за те, що відбувається. Даний стиль виявляється найменш бажаним.

Завдання емпіричної частини нашого дослідження полягало у визначенні характеру зв'язку між професійною компетентністю і педагогічною взаємодією у викладачів ВНЗ. У дослідженні були використані наступні методики: а) тест-опитувальник оцінки рівня товариськості вчителя (В.Ф.Ряховський); б

) методика оцінки стилю комунікативної діяльності учителя (О.О. Леонт'єв); в) методика діагностики емпатичних тенденцій особистості (М.І.Юсупов). Методика оцінки стилю комунікативної діяльності вчителя (О.О. Леонт'єв) визначає стиль комунікативної діяльності вчителя (демократичний, ліберальний та авторитарний).

При оцінці результатів ми виходили з того, що досліджувані, які виявили демократичний стиль, досягли найбільшого успіху у педагогічній взаємодії. Демократично-ліберальний стиль свідчить про певні недоліки в педагогічній взаємодії. Авторитарний стиль вказує на низьку ефективність педагогічної взаємодії.

Методика оцінки рівня товариськості вчителя (В.Ф. Ряховський) і методика оцінки стилю комунікативної діяльності вчителя (О.О. Леонт'єв) дозволили оцінити рівень розвитку емпатії та товариськості педагогів. Ці риси характеру, як ми вважаємо, є одними з найважливіших складових комунікативної компетентності вчителя.

У дослідженні приймали участь 15 викладачів та 25 студентів, які оцінювали стиль педагогічної діяльності викладачів за допомогою тесту О.О.Леонт'єва. Дослідження проводилося на базі Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.

Аналіз первинних даних отриманих за методикою О.О.Леонт'єва показав, що 65% викладачів використовують демократичний стиль у своїй комунікативній діяльності. Спостереження за педагогічною взаємодією даних викладачів зі студентами засвідчило наявність дружньої, невимушеної атмосфери в аудиторії. Всі учасники заняття з зацікавленістю спостерігають за викладачем, або обговорюють поставлене запитання. Викладач постійно знаходиться в діалозі зі студентами, заохочує ініціативу, легко схоплює зміни у психологічному кліматі колективу та гнучко реагує на них. Навчальні, організаційні, етичні проблеми творчо вирішуються спільними зусиллями.

Серед випробовуваних було виявлено 25% викладачів, для яких притаманний демократично-ліберальний стиль комунікативної діяльності. У цій групі викладачів можна відмітити наступні особливості педагогічної взаємодії зі студентами. Комунікативна діяльність достатньо вільна за формою, вони легко входять в контакт зі студентами, хоча не всі студенти опиняються в полі їх уваги. Заняття проходять жваво, але назавжди досягають поставленої мети. Часто педагог не адекватно реагує на ситуації спілкування, які постійно змінюються, що знижує ефект педагогічної взаємодії.

Незначна кількість педагогів (15% від загальної кількості) виявили авторитарний стиль комунікативної діяльності. У даному випадку спостерігається одностороння спрямованість навчально-виховного впливу з боку викладача.

Незримі бар'єри спілкування перешкоджають педагогічній взаємодії. У студентів виховується безініціативність навчання, втрачається його творчий характер, викривлюється мотиваційна сфера пізнавальної діяльності.

Таким чином, переважна більшість викладачів виявили демократичний та демократично-ліберальний стиль комунікативної діяльності, що вказує на досить позитивний рівень педагогічної взаємодії у даному навчальному закладі.

Подальше дослідження було пов'язано з виявленням таких показників комунікативної компетентності викладачів, як емпатія та товариськість. Результати оцінки емпатії і товариськості за методиками М.І. Юсупова і В.Ф.Ряховського показали, що високі показники виявили переважно викладачі, для яких притаманний демократичний і демократично-ліберальний стиль комунікативної діяльності, а отже й високі показники педагогічної взаємодії. Середні та низькі рівні емпатії частіше фіксуються у викладачів з авторитарним стилем комунікативної діяльності. Подібна картина спостерігається і по відношенню до

такого показника комунікативної компетентності як товариськість.

Для виявлення зв'язку між розвитком педагогічної взаємодії, у нашому випадку це демократичний стиль комунікативної діяльності, і показниками комунікативної компетентності (емпатія, товариськість) був застосований метод кореляційного аналізу, результати якого засвідчили зв'язок між педагогічною взаємодією та емпатією ($r = 0,51$; при $p < 0,05$). Дослідження зв'язку між педагогічною взаємодією і товариськістю виявило ще більш тісний зв'язок між цими показниками ($r = 0,59$; при $p < 0,05$).

Таким чином було з'ясовано, що рівень розвитку педагогічної взаємодії залежить від розвитку комунікативної компетентності. Високий рівень емпатії та товариськості позитивно впливає на комунікативну діяльність педагога, а отже, і педагогічну взаємодію в навчально-педагогічному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учеб. Пособие. – Ростов: Изд-во «Феникс», 1997.
2. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. М.: Просвещение, 1987.
3. Коломинский Я.Л., Плескачева Н.М., Заяц И.И., Митрахович О.А. Психология педагогического взаимодействия. Учебное пособие / Под ред.. Я.Л.

Коломинского. – СПб.: Речь, 2007.

4. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – М., 1970.

5. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования: Пособие для школьных психологов по работе с учителем и педагогическим коллективом. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998.

Подано до редакції 22.02.08

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается роль коммуникативной компетентности педагога в осуществлении педагогического взаимодействия в процессе учебной и воспитательной работы.

Показана связь коммуникативных качеств личности педагогов с особенностями организации ими педагогического взаимодействия в учебном процессе.

РЕЗЮМЕ

У даній статті розглядається роль комунікативної компетентності педагога у здійсненні педагогічної взаємодії у процесі навчально-виховної

роботи. Показаний зв'язок комунікативних якостей особистості педагогів з особливостями організації ними педагогічної взаємодії у навчальному процесі.

SUMMARY

The article analyzes the role of teacher's communicative competence in realization of pedagogical interaction in terms of educational work. It demonstrates

connection between teachers' personal communicative qualities and peculiarities of their organizing pedagogical interaction in educational process..